

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ ПРОБЛЕМ ВИКОВАННЯ НАПН УКРАЇНИ
ВБО «УКРАЇНСЬКИЙ ФОНД «БЛАГОПОЛУЧЧЯ ДІТЕЙ»**

**НАВЧАЛЬНА ПРОГРАМА
ФАКУЛЬТАТИВУ
*«ОСОБИСТА ГІДНІСТЬ. БЕЗПЕКА ЖИТТЯ.
ГРОМАДЯНСЬКА ПОЗИЦІЯ»***

9 клас

Київ 2017

*Програма схвалена Міністерством освіти і науки
(протокол № 3 від 16 червня 2017 р.)*

*Програма схвалена Вченою радою Інституту проблем виховання
НАПН України (протокол № 6 від 29 травня 2017 р.)*

Автор-упорядник:

Петрочко Жанна Василівна, доктор педагогічних наук, професор, заступник директора з науково-експериментальної роботи Інституту проблем виховання НАПН України

Рецензенти:

Безпалько Ольга Володимирівна, доктор педагогічних наук, професор, директор Інституту людини Київського університету імені Бориса Грінченка.

Окушко Тетяна Костянтинівна, кандидат педагогічних наук, старший науковий співробітник, завідувач лабораторії громадянського та морального виховання Інституту проблем виховання НАПН України.

ПОЯСНЮВАЛЬНА ЗАПИСКА

Актуальність і педагогічна доцільність. Виховання сучасних дітей, турбота про них, забезпечення їхніх прав – в усіх цивілізованих країнах світу розглядається як стратегічний загальнонаціональний пріоритет. За таких обставин базовими векторами консолідації зусиль різних органів державної влади і громадськості цілком слушно вважати безпеку й благополуччя дитини.

Нині перед Україною постає завдання спрямованого забезпечення цілісного благополуччя дитини (стану вдовolenня її потреб, забезпеченості її прав й особистісної успішності). Це насамперед передбачає: формування у дитини шкільного віку системи життєвих цінностей, умінь самостійно вчитися, критично мислити, пристосовуватися до суспільних реалій й успішно самореалізовуватися у різних видах діяльності; розвиток навичок безпечної і відповідальної поведінки, умінь адекватного прийняття рішень у різних життєвих ситуаціях.

Однією із ключових компетентностей учня нової української школи визначено соціальну і громадянську компетентності. Зокрема, соціальне благополуччя насамперед ґрунтується на стані вдовolenня потреб у безпечних міжособистісних зв'язках, соціальному комфорті, а її громадянська компетентність передбачає здатність юної особистості активно, відповідально та ефективно реалізовувати права та обов'язки з метою розвитку демократичного суспільства.

Базисом благополуччя дитини є її безпека як сукупність зв'язків і відносин, що характеризують стан особи й гарантують її здатність ефективного протистояння внутрішнім та зовнішнім загрозам. Відповідно до міжнародних стандартів, нині безпеку учня потрібно тлумачити як його захищеність від всіх форм фізичного і психологічного насильства, образ чи зловживань, від сексуальних домагань, залякування, принижуючого власну гідність ставлення, також захищеність від експлуатації, торгівлі людьми, залучення до найгірших форм дитячої праці тощо.

Своєрідною відповіддю на нагальні потреби держави щодо запобігання та протидії торгівлі людьми як деструкції у розвитку суспільства, можна вважати розробку і впровадження варіативної програми виховної роботи з питань протидії торгівлі дітьми «Особиста гідність. Безпека життя. Громадянська позиція» для загальноосвітніх навчальних закладів. Зазначена програма успішно апробована з 2009 по 2015 роки в рамках проекту «Попередження торгівлі людьми шляхом розвитку соціальної роботи та мобілізації громад», який реалізовувався Представництвом Міжнародної організації з міграції в Україні у партнерстві з Всеукраїнською благодійною організацією «Український фонд «Благополуччя дітей» та Західноукраїнським ресурсним центром за фінансової підтримки Швейцарської Конфедерації.

У жовтні 2016 року матеріали комплексної програми були доопрацьовані відповідно до змін у законодавстві України та ситуативного аналізу щодо викликів у протидії торгівлі людьми та схвалені до використання у загальноосвітніх навчальних закладах Науково-методичною комісією з проблем

виховання дітей та учнівської молоді Науково-методичної ради з питань освіти Міністерства освіти і науки України.

Впровадження програми «Особиста гідність. Безпека життя. Громадянська позиція» на сучасному етапі передбачено завданнями з виконання Державної соціальної програми протидії торгівлі людьми на період до 2020 року (п. 2.7, 2.9) та включено до плану заходів Міністерства освіти і науки України щодо запобігання торгівлі людьми до 2020 року (наказ № 405 від 8 квітня 2016).

Програма факультативу «Особиста гідність. Безпека життя. Громадянська позиція» для учнів 9-х класів розроблена на основі матеріалів зазначеної вище комплексної програми і є другим етапом набуття відповідних компетентностей учнів. Програма факультативу для 9-го класу побудована за аналогією до Програми для 8-ого класу, її теми й зміст є логічним продовженням тем і занять, розкритих і проведених у факультативі для восьмикласників.

Освітня галузь. Програма факультативу «Особиста гідність. Безпека життя. Громадянська позиція» за спрямованістю і змістом входить до групи програмно-методичних матеріалів освітньої галузі «Суспільствознавство» й передбачає створення елементарної бази для засвоєння учнями різних видів соціального досвіду, формування в них почуття власної гідності, поваги до прав людини, розвитку умінь користуватись системою цінностей суспільства, засвоєння правових норм, культурних і статево-рольових стандартів поведінки; виявляти себе громадянином України та успішно самореалізується в сучасному українському суспільстві.

Мета і завдання програми.

Мета Програми: створення умов для формування соціальних і громадянських компетентностей учнів 9-х класів, що передбачає виявлення ними особистої гідності, вмінь і навичок безпечної поведінки та громадянської позиції.

Завдання Програми:

- навчити учнів розуміти грані особистості; розрізняти ознаки самоповаги, власної гідності; усвідомлювати роль цінностей в житті людини;
- актуалізувати знання, уміння й навички учнів щодо критичного оцінювання, ухвалення рішень, управління собою в ситуаціях, що можуть призвести до потрапляння складні життєві ситуації (в т.ч. у тенета торгівлі людьми);
- формувати позитивну мотивацію учнів до засвоєння інформації щодо протидії торгівлі людьми та наявних соціальних послуг у разі потрапляння в складну життєву ситуацію;
- сприяти становленню адекватної самооцінки учня (розуміння себе як цінності, людини з правами, свободами, інтересами);
- розвивати вміння відповідальної і водночас безпечної поведінки, адекватного прийняття рішень у різноманітних ситуаціях, визначення та реалізації власної громадянської позиції;

- виховувати взаємоповагу, толерантність учнів, повагу до сімейних цінностей через конструктивне спілкування, активне залучення їх до навчально-виховної інтерактивної діяльності;
- сприяти самопізнанню, самореалізації, самоствердженню і самовдосконаленню особистості учня.

Основні ідеї Програми. У базисі програми «Особистісна гідність. Безпека життя. Громадянська позиція» лежить ідея, що передбачає формування в учня вміння долати складні життєві обставини, не боятися труднощів, активно користуватися своїми правами, свідомо керувати своїм життям, не допускати маніпуляцій з боку інших – однолітків чи старших. Відтак, концептуальна ідея Програми передбачає формування в учня вміння свідомо користуватися правами, бажання керувати своїм життям, здійснюючи моральний вибір, розвиваючи власні громадянські якості.

Теоретико-методологічною основою програми є філософсько-соціологічне розуміння людської діяльності, форм соціальної поведінки людини у різних сферах, ставлення до дитини як до суб'єкта власної життєдіяльності, використання у роботі системного, особистісно орієнтованого, діяльнісного і компетентнісного підходів.

У змісті Програми зроблено акцент на формуванні таких життєвих навичок, як спілкування, прийняття рішень, критичне мислення, управління емоціями, стресами та конфліктними ситуаціями, формування цінностей тощо. Зазначене можливе через активне визначення особистістю власної системи цінностей, що проявляється у системі ставлень людини. Саме тому в основі програми закладено *чотири базові компоненти* розвитку та становлення особистості: ставлення до себе (особистісне самовизначення); ставлення до інших (самовизначення у сфері комунікації); ставлення до діяльності (поведінкове та професійне самовизначення); ставлення до навколишнього світу (суспільне самовизначення).

Зміст названих вище базових компонентів розкривається у таких тематичних блоках:

- *Блок 1.* «Ставлення до себе»: визначення та усвідомлення дитиною власних особистісних якостей, емоційного світу, самооцінка потреб, визначення власної позиції в системі життєвих цінностей;

- *Блок 2.* «Ставлення до інших людей»: формування у школярів вмінь толерантного ставлення до інших людей на засадах поваги до їхніх прав та свобод;

- *Блок 3.* «Ставлення до діяльності»: підготовка особистості до свідомого вибору професії та безпечного життєвого шляху, до активної діяльності в різних сферах;

- *Блок 4.* «Ставлення до навколишнього світу»: усвідомлення культурного різноманіття у світі, його багатогранності, розуміння себе як громадянина суспільства, члена міжнародної спільноти.

Тривалість реалізації Програми. Програма розрахована на учнів 9-х класів (14–15 років). Обсяг Програми **19** год. Рекомендована періодичність проведення занять – 2 рази на місяць.

Загальні риси методичної системи досягнення мети, засоби її досягнення, форми і режим занять. Принципи побудови та впровадження Програми: комплексність, варіативність, послідовність, логічність викладення матеріалу, його поступове ускладнення.

Кожна тема Програми містить теоретичну і практичну частину. Зокрема, теоретична частина передбачає використання інформаційних повідомлень/міні-лекцій, дискусій з учнями. Практична частина об'єднує роботу в малих групах, парах, моделювання та аналіз ситуацій, перегляд та обговорення відеороликів, мозкові штурми, метод керованої фантазії, рольові ігри тощо.

Основною організаційною формою реалізації теми, передбаченої Програмою, є *тематичне заняття з використанням елементів тренінгу*. Базові компоненти розвитку та становлення особистості (ставлення до себе; ставлення до інших; ставлення до діяльності; ставлення до навколишнього світу) є наскрізними блоками таких занять, які об'єднують різні методи роботи: інформування, переконання, навіювання, роз'яснення, приклади, творчу майстерню, розв'язання складних життєвих ситуацій тощо.

Ключовим елементом методичної системи забезпечення реалізації Програми факультативу є відповідний посібник (Особиста гідність. Безпека життя. Громадянська позиція : метод. посіб. для виховної роботи з учнями з питань протидії торгівлі людьми : 9 клас; наук. кер. та ред. І. Д. Зверевої та Ж. В. Петрочко. – Видання третє, доповнене. – К., 2017. – 164 с.).

Форми контролю за результативністю засвоєння Програми: підсумкове заняття, опитування, захист творчої роботи, участь в конкурсах, виставках, змаганнях, інших формах виховної роботи.

НАВЧАЛЬНО-ТЕМАТИЧНИЙ ПЛАН

Блоки, теми занять	Кількість годин		
	Теоретичні	Практичні	Усього
<i>Вступ</i>	1	-	1
БЛОК 1. СТАВЛЕННЯ ДО СЕБЕ	1	3	4
Тема 1. Життєві цінності	0,5	1,5	2
Тема 2. Життя як цінність	0,5	1,5	2
БЛОК 2. СТАВЛЕННЯ ДО ІНШИХ	1	3	4
Тема 3. Як будувати стосунки з іншими	0,5	1,5	2
Тема 4. Як протидіяти тиску/як сказати «ні»	0,5	1,5	2
БЛОК 3. СТАВЛЕННЯ ДО ДІЯЛЬНОСТІ	2	4	6
Тема 5. Мій добробут	0,5	1,5	2
Тема 6. Мій професійний вибір	0,5	1,5	2
Тема 7. Моє працевлаштування	0,5	0,5	1
Тема 8. Моє дозвілля	0,5	0,5	1
БЛОК 4. СТАВЛЕННЯ ДО НАВКОЛИШНЬОГО СВІТУ	1	2	3
Тема 9. Суспільство і я	1	2	3
<i>Підсумок</i>	1		1
	7	12	19

ЗМІСТ ПРОГРАМИ

Вступ (1 год). Презентування мети і завдань, а також особливостей побудови Програми «Особиста гідність. Безпека життя. Громадянська позиція». Представлення принципів та основних блоків Програми. Ознайомлення із планом роботи гуртка. Обговорення правил взаємодії в колективі.

БЛОК 1. СТАВЛЕННЯ ДО СЕБЕ (4 год)

Ключові поняття: цінність, духовні цінності, матеріальні цінності, поведінка, ціль, життя, неповторність, сенс життя.

Тема 1. Життєві цінності (2 год)

Теоретична частина. Цінності в житті людини. Духовні та матеріальні цінності; життєві цінності. Як вони впливають на моє життя сьогодні та в майбутньому.

Практична частина. Висловлювання учнів щодо цінностей людини. Проведення вправи «Цінності» на усвідомлення сутності цінностей, уміння розрізняти духовні і матеріальні цінності. Обговорення. Робота з роздатковим матеріалом. Визначення найбільш пріоритетних цінностей для кожного учня.

Тема 2. Життя як цінність (2 год)

Теоретична частина. Цінність людського життя. Чим цінне моє життя. Його неповторність та не повторюваність.

Практична частина. Проведення вправи щодо впливу цінностей на поведінку людини. Вправа «Мої цінності, мої цілі» (заповнення анкети). Обговорення цитат та життєвих історій про життя як цінність. Опрацювання притчи «Життя – найцінніший скарб». Вправа «Колесо мого життя» (створення власного Колеса життя шляхом визначення своєї успішності в різних сферах суспільного життя). Вправа «Аукціон» на розвиток уміння учнів робити усвідомлений вибір. Обговорення притчи «Який слід повинна залишити людина на землі». Проведення вправи «Я – подарунок для людства» про унікальність і неповторність кожної людини.

БЛОК 2. СТАВЛЕННЯ ДО ІНШИХ (4 год)

Ключові поняття: спілкування, взаємодія, комунікативні позиції, рівні спілкування, тиск, вплив, однолітки, середовище, ЗМІ, дорослі, цінності, відповідальна поведінка.

Тема 3. Як будувати стосунки з іншими (2 год)

Теоретична частина. Основи конструктивної взаємодії. Особиста відповідальність за слова та дії.

Практична частина. Проведення вправи «Малюнок удвох» (робота у парах над спільним малюнком, обговорення результатів). Бесіда «Навички

спілкування» про важливість конструктивного спілкування, його роль для підтримання хороших стосунків з іншими. Робота в трійках (вправа «Два завдання для одного») на розвиток уміння домовлятися. Обговорення історії «Два горобчика» про вибудовування стосунків з іншими. Вправа «Постав себе на місце іншого» на усвідомлення, що в стосунках потрібно передбачати реакцію іншого на наші дії і не допусками конфліктів.

Робота в парах щодо комфортності спілкування в одній комунікативній позиції. Проведення вправи «Тиск» на розуміння того, що спільна діяльність «на рівних» дає більше переваг, ніж боротьба за комунікативне лідерство. Вправа на визначення і характеристику рівнів спілкування. Виконання творчого проекту «Будуємо місто» (робота в трьох групах) на усвідомлення важливості поваги і взаємодопомоги під час виконання спільного завдання.

Тема 4. Як протидіяти тиску/як сказати «ні» (2 год)

Теоретична частина. Що таке вплив та тиск. Їх джерела. Цінності як запорука протистояння тиску та спокусам.

Практична частина. Проведення вправи на усвідомлення негативних відчуттів, коли на людину тиснуть. Вправа на визначення потяг «тиск» і «негативний вплив» (робота в малих групах). Дискусія «Тиснуть чи впливають: у чому різниця» (робота в трьох групах на розуміння, що власні цінності – одна із найміцніших заборук протидії тиску).

Вправа «Мої життєві цінності як помічники у протидії тиску» (робота з тематичними бланками на аналіз життєвих позицій). Обговорення. Рольова гра «Чи вмію я сказати «ні» (робота в двох групах на усвідомлення важливості у разі небезпеки/некомфорту казати «ні»).

БЛОК 3. СТАВЛЕННЯ ДО ДІЯЛЬНОСТІ (8 год)

Ключові поняття: добробут, товари і послуги, гроші, сімейний добробут, власний добробут, бюджет, сімейний бюджет, раціональне використання коштів, здібності, інтереси, професія, спеціальність, професійне самовизначення, професійний вибір, ринок праці, резюме, вільний час (дозвілля), організація власного дозвілля.

Тема 5. Мій добробут (2 год)

Теоретична частина. Добробут в системі людських цінностей. Розуміння добробуту. Роль грошей в житті людини. Раціональне та нераціональне використання коштів. Як будувати свій добробут.

Практична частина. Проведення гри-вікторини «Чи знаєш ти ціни на товари і послуги» на розвиток уміння учнів орієнтуватися у цінах. Робота в трьох групах. Бесіда про сутність добробуту, його компоненти, зв'язок власного добробуту і добробуту сім'ї. Обговорення способів створення добробуту.

Вправа «мої витрати» на розуміння раціональності і доцільності витрат. Проведення гри «Бюджет родини» для формування в учнів вміння правильно розподіляти кошти у майбутній сім'ї (робота в трьох групах). Презентування «сімейних бюджетів» учнів.

Тема 6. Мій професійний вибір (2 год)

Теоретична частина. Здібності та інтереси. Що таке професійне самовизначення. Класифікація професій. Як обрати професію. Як готуватися до оволодіння обраною професією.

Практична частина. Проведення вправи «Що я люблю і вмію» (робота в групах з роздатковим матеріалом). Вправа за методикою «Профіль». Опрацювання тематичних тверджень, обговорення результатів. Профорієнтаційна гра «Вгадай професію» (робота в двох командах) на знання професій.

Проведення вправи на визначення позицій кожного учня щодо престижної роботи, праці за кордоном тощо. Вправа-колаж на створення колажу із статей газет і журналів про стан сучасного ринку праці. Обговорення у великому колі.

Тема 7. Моє працевлаштування (1 год)

Теоретична частина. Право на працю. Законодавство, що регулює право підлітка на працю. Безпечне працевлаштування. Джерела пошуку роботи. Вимоги до написання резюме.

Практична частина. Проведення вправи «Кроки до мого працевлаштування» на відпрацювання алгоритму працевлаштування. Вправа на визначення джерел, якими можна скористатися, щоб знайти роботу. Робота в групах для характеристики одного із таких джерел. Розгляд і обговорення оголошень щодо пропозицій роботи за кордоном. Вправа «Законодавство, що регулює права підлітків під час працевлаштування». Робота з текстом. Аналіз життєвих ситуацій на реалізацію права дитини на працю.

Тема 8. Моє дозвілля (1 год)

Теоретична частина. Що таке дозвілля. Які види дозвілля існують. Які можливості дозвілля є в громаді. Наслідки небезпечного дозвілля.

Практична частина. Проведення вправи «Моє дозвілля на минулому тижні» (заповнення таблиці про види дозвіллевої діяльності). Обговорення результатів. Робота в трьох групах над визначенням різних видів у сфері організованого, сімейного й індивідуального дозвілля. Вправа «Покращую дозвілля» щодо прогнозування дій, які можуть збагатити/покращити власне дозвілля учнів.

БЛОК 4. СТАВЛЕННЯ ДО НАВКОЛИШНЬОГО СВІТУ (3 год)

Ключові поняття: соціальна роль, екомапа, середовище, оточуюче середовище, соціальне середовище, життєва позиція, громадянська позиція, громадянська свідомість, проект, соціальний проект, місцева громада, ініціативна група, визначення проблем, план дій, кошторис (бюджет) проекту.

Тема 9. Суспільство і я (3 год)

Теоретична частина. Що таке соціальні ролі. Мої соціальні ролі. Що таке життєва позиція. Взаємозв'язок соціальної ролі та життєвої позиції. Я – свідомий громадянин. Як я можу проявити свою громадянську позицію.

Практична частина. Проведення бесіди про взаємодію людини з навколишнім середовищем. Вправа на створення схематичного зображення взаємозв'язків людини з оточуючим її середовищем (індивідуальна робота над екомапою). Вправа з метою закріплення знань учнів про можливі соціальні ролі людини.

Вправа «Життєва позиція особистості» (робота в малих групах; презентування визначення поняття «життєва позиція»). Проведення вправи на усвідомлення впливу життєвих цінностей людини на її життєву позицію. Вправа на визначення переліку життєвих цінностей та принципів, які є визначальними у різних життєвих ситуаціях. Аналіз тверджень про фактори, що впливають на життєву позицію людини. Робота в малих групах.

Коллективна дискусія «Як я можу проявити свою громадянську позицію». Групова робота з написання соціально значущого проекту. Презентування й обговорення проектних пропозицій.

Підсумок (1 год). Підбиття підсумків роботи гуртка.

ПРОГНОЗОВАНІ РЕЗУЛЬТАТИ

Упровадження в навчально-виховний процес загальноосвітнього навчального закладу програми факультативу «Особиста гідність. Безпечна поведінка. Громадянська позиція» стане ефективним елементом профілактики торгівлі людьми в громаді, а також новітнім методом навчально-просвітницької діяльності, що гарантує захищеність підростаючого покоління.

Очікувані результати:

- збагачення знань, умінь і навичок учнів щодо граней особистості, поваги і самоповаги, усвідомлення ролі сім'ї в житті людини; критичного оцінювання, ухвалення рішень, управління собою в складних життєвих ситуаціях;
- вияв позитивної мотивації школярів до засвоєння інформації щодо особистої гідності, безпеки і небезпеки, поведінки у конфліктних ситуаціях; протидії торгівлі людьми;
- адекватна самооцінка учнів (розуміння себе як цінності, людини з правами, свободами, інтересами);
- конструктивна взаємодія, вияв взаємоповаги, толерантності, безконфліктне спілкування школярів через активне залучення їх до навчально-виховної інтерактивної діяльності; зміцнення сімейних стосунків;

- активізація особистісного потенціалу школярів для самореалізації та самоствердження в різних сферах життєдіяльності.

За результатами опанування Програмою мають бути сформовані соціальна й громадянська компетентності як ключові, а також суспільствознавча як галузева. Вимоги до рівня досягнень учнів (знань, умінь, навичок, отриманого досвіду) представлено у таблиці нижче.

Вимоги до компетентностей учнів (знань, умінь, навиків, досвіду)

Назва блоків, тем	Вимоги до рівня досягнень учнів
<p>БЛОК 1. СТАВЛЕННЯ ДО СЕБЕ</p> <p>Тема 1. Життєві цінності</p> <p>Тема 2. Життя як цінність</p>	<p>Учень має:</p> <ul style="list-style-type: none"> - <i>знати і розуміти:</i> суть поняття «цінність» та джерела формування цінностей; взаємозв'язок між цінностями, поведінкою та цілями; цінність людського життя через призму неповторності кожної людини; у чому полягає філософський зміст життя; цінність життя через розуміння власної неповторності, визначення сенсу свого буття; - <i>уміти:</i> співвідносити свої рішення з особистими цінностями
<p>БЛОК 2. СТАВЛЕННЯ ДО ІНШИХ</p> <p>Тема 3. Як будувати стосунки з іншими</p> <p>Тема 4. Як протидіяти тиску/як сказати «ні»</p>	<ul style="list-style-type: none"> - <i>знати і розуміти:</i> засади та прийоми конструктивної взаємодії в різних життєвих ситуаціях; сутність понять «тиск» та «вплив» та їх джерела; що власні цінності – це запорука протидії тиску; - <i>уміти:</i> взаємодіяти та спілкуватися з іншими; використовувати у спілкуванні з іншими різні комунікативні позиції; ухвалювати відповідальні рішення; - <i>набути досвіду</i> протидії тиску під час спілкування
<p>БЛОК 3. СТАВЛЕННЯ ДО ДІЯЛЬНОСТІ</p> <p>Тема 5. Мій добробут</p> <p>Тема 6. Мій професійний вибір</p>	<ul style="list-style-type: none"> - <i>знати і розуміти:</i> про світ професій; основи професійного самовизначення та складові успішного професійного вибору; роль добробуту в житті людини, залежність добробуту

Назва блоків, тем	Вимоги до рівня досягнень учнів
<p>Тема 7. Моє працевлаштування</p> <p>Тема 8. Моє дозвілля</p>	<p>сім'ї від уміння її членів орієнтуватися в цінах на товари й послуги; роль грошей в сучасному житті та особисту відповідальність кожного за створення та зміцнення власного і сімейного добробуту; взаємозв'язок між особистими цілями та професійним вибором; механізм пошуку роботи та законодавство, що регулює права підлітка на працю; необхідність раціонального використання вільного часу та планування власного дозвілля;</p> <ul style="list-style-type: none"> - <i>уміти</i>: визначати мотиви, що спонукають людей купувати нові речі; визначати коло своїх інтересів як основу професійного самовизначення; самостійно формувати власні варіанти змістовної організації дозвілля; аналізувати місцеві можливості щодо організації дозвілля; - <i>набути досвіду</i> організації змістовного дозвілля
<p>БЛОК 4. СТАВЛЕННЯ ДО НАВКОЛИШНЬОГО СВІТУ</p> <p>Тема 9. Суспільство і я</p>	<ul style="list-style-type: none"> - <i>знати і розуміти</i>: шляхи вияву громадянської позиції; які соціальні ролі виконують люди у своєму житті; сутність поняття «життєва позиція» та яким чином впливає життєва позиція кожної людини на виконання різних соціальних ролей; взаємозв'язок соціальної ролі та життєвої позиції; - <i>уміти</i>: визначати, які ролі виконує кожен учень у своєму повсякденні; розробляти та реалізувати соціальні ініціативи щодо профілактики торгівлі людьми; - <i>набути досвіду</i> проявляти громадянську позицію

ІНФОРМАЦІЙНО-МЕТОДИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРОГРАМИ

1. Альманах інноваційних технологій: практика та перспективи / за заг. ред. К. Б. Левченко. – К. : Юрисконсульт, 2007–2008. – 84 с.
2. Андреева Т. В. Семейная психология : учеб. пособие / Т. В. Андреева. – С-Пб. : Речь, 2004. – 244 с.
3. Анн Л. Ф. Психологический тренинг с подростками / Л. Ф. Анн. – С-Пб. : Питер, 2005. – 272 с.
4. Бевзенко Л. Життєвий успіх, цінності, стилі життя / Любов Бевзенко // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2007. – № 4. – С. 132–151.
5. Безпалько О. В. Соціальне проектування : навч. посіб. / О.В. Безпалько. – К. : Київськ. ун-т імені Бориса Грінченка, 2010. – 128 с.
6. Вербицька П.В. Громадянське виховання учнівської молоді: сучасні аспекти розвитку: монографія / П.В.Вербицька. – київ : Генеза, 2009. – 384 с.
7. Винославська О. В. Людські стосунки : навч. посіб. / О. В. Винославська, М. П. Залигіна ; М-во освіти і науки України. – К. : Центр навч. л-ри, 2006. – 144 с.
8. Грецов А. Г. Психологические тренинги с подростками / А. Г. Грецов. – С-Пб. : Питер, 2008. – 368 с.
9. Джонсон Девід В. Соціальна психологія : тренінг міжособистого спілкування / В. Девід Джонсон ; пер. з англ. В. Хомика. – К. : Вид. дім "КМ Академія", 2003. – 288 с.
10. Дружинин В. Психология семьи / В. Дружинин. – С-Пб., 2009.
11. Енциклопедія для фахівців соціальної сфери / за заг. ред. проф. І.Д.Зверєвої. – Київ, Сімферополь : Універсум, 2012. – 536 с.
12. Желібо Є.П. Безпека життєдіяльності : навч. посіб. / Є. П. Желібо, Н. М. Заверуха, В. В. Зацарний ; за ред. Є. П. Желібо. – 4-е вид. – К. : Каравела, 2005. – 344 с.
13. Жизненные навыки : пособие для учителя : 8–9 кл. / Иосиф Молдовану, Клаудия Коадэ [и др.]. – Кишенеу : ARC, 2005. – 180 с.
14. Запобігання торгівлі людьми та експлуатації дітей : навч.-метод. посібник / К. Б. Левченко, О. А. Удалова, І. М. Трубавіна [та ін.] ; заг. ред. К. Б. Левченко та О. А. Удалової. – К. : Міленіум, 2005. – 210 с.
15. Здоров'я – моя цінність : метод. матеріали до тренінгу / автор-упоряд. О. М. Петрик ; за заг. ред. І. Д. Зверєвої. – К. : Наук. світ, 2006. – 53 с.
16. Кендзьор Петро. Інтеграція через діалог. Система організації полікультурного виховання у школі : монографія / Петро Кендзьор. – Львів : Видавничий дім «Панорама», 2016. – 378 с.
17. Кендзьор Петро. Ми серед інших. Інші серед нас. Форми і методи полікультурного виховання : навч.-метод. посіб. / Петро Кендзьор. – Львів : ТзОВ ЗУКЦ, 2016. – 160 с.
18. Козлов Н. И. Формула успеха, или Философия жизни эффективного человека / Н. И. Козлов. – М. : АСТ-ПРЕСС КНИГА, 2004. – 298 с.
19. Культура життєвого самовизначення. Ч. II. Середня школа : метод. посіб. / наукове керівництво та редакція І. Д. Зверєвої. – К, 2003.

20. Любовь. Жизнь. Семья : пособие для учителя / науч ред. Л. М. Панкова. – М. :МАОО, МФО, 2007. – 341 с.
21. Люшер М. Шесть стилей жизни / Макс Люшер // Неведомый мир. – 2006. – № 5. – С. 28–33.
22. Москаленко В. В. Психологія соціального впливу : навч. посіб. / В. В. Москаленко ; М-во освіти і науки України. – К. : Центр навч. л-ри, 2007. – 448 с.
23. Навчання здоров'я: просвітницька робота з підлітками щодо збереження, розвитку та зміцнення репродуктивного здоров'я : навч. посіб. / за заг. ред. Н. В. Зимівець.– Луцьк : Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2010. – 360 с.
24. Некрасов А. Семья: энциклопедия счастливой жизни / А. Некрасов. – М. : АСТ. Полиграфиздат, 2010. – 640с.
25. Орбан-Лембрик Л. Е. Соціальна психологія : навчальний посібник / Л. Е. Орбан-Лембрик. – К. : Академвидав, 2005. – 448 с.
26. Попередження, виявлення і подолання випадків насильства та жорстокого поводження з дітьми : метод. посіб. / Т.В.Журавель, О.О.Кочемировська, М.Е.Ясеновська. – К. : ТОВ «К.І.С.», 2010. – 242 с.
27. Практичний посібник для тренерів з розвитку громади / Канад. агенція міжнар. розвитку. – К., 2006.
28. Професійне самовизначення старшокласників в умовах освітнього округу: посіб. / [Л. А. Гуцан, О. Л. Морін, З. В. Охріменко, О. М. Пархоменко, Л. І. Гриценко, І. І. Ткачук]. – Харків : “Друкарня Мадрид”, 2016. – 220 с.
29. Професійне самовизначення учнівської молоді в умовах освітнього округу : монографія / [Л. А. Гуцан, О. Л. Морін, З. В. Охріменко, О. М. Пархоменко, Л. І. Гриценко, І. І. Ткачук, за ред. О. Л. Моріна]. – Харків : «Друкарня Мадрид», 2016. – 220 с.
30. Профорієнтація на практиці : посібник для вчителів / упорядн. та переклади Артур Гросс ман ; Фонд "Освіта для демократії". – 2007.
31. Розвиток громадянської спрямованості особистості в юнацькому віці : монографія / М. Й. Боришевський, Т. М. Яблонська, В. В. Антоненко ; за заг. ред. М. Й. Боришевського. – К. : Пед. думка, 2007. – 188 с.
32. Савчин М. В. Вікова психологія : навч. посіб. / М. В. Савчин, Л. П. Василенко. – К. : Академвидав, 2006. – 360 с.
33. Себе зрозуміти, себе змінити : навч. посіб. / М-во освіти і науки України ; упоряд. С. Максименко, О. Главник. – К. : Главник, 2006. – 128 с.
34. Сойчук Р.Л. Виховання національного самоствердження в учнівській молоді : монографія / Р.Л.Сойчук. – Рівне : О.Зень, 2106. – 416 с.
35. Соціальна ініціативність: змістово-технологічне забезпечення : посіб. / Т. К. Окушко, Ж. В. Петрочко, Н. В. Чиренко, Н. О. Шпиг, О. В. Пащенко, Л. М. Сокол, О. В. Долгова ; наук. ред. Т. К. Окушко. –Харків : «Друкарня Мадрид», 2015. – 222 с.
36. Татенко В. О. Соціальна психологія впливу / В. О. Шатенко ; Акад. пед. наук України, Ін-т соц. та політ. психології. – К. : [Міленіум], 2008. – 216 с.

37. Теоретико-методичні основи протидії дитячій праці в Україні : навч.-метод. посіб. / за загальною редакцією К. Б. Левченко, І. М. Трубавіної. – К. : Юрисконсульт, 2007–2008. – 334 с.
38. Трунѳв С. И. Жизнь как ценность: проблемы и противоречия / С. И. Трунѳв // Философия и общество. – 2008. – № 4(52).
39. Туник І. А. Права та обов'язки дітей і дорослих за педагогічними принципами В. Сухомлинського / І. А. Туник. – К. : Шк. світ, 2009. – 128 с.
40. Туріщева Л.В. Здоров'я та безпека школяра. Тренінгові технології : навч.-метод. посіб / Л.В.Туріщева. – Х. : Основа, 2015. – 127 с.
41. Фопель К. На пороге взрослой жизни: Психологическая работа с подростковыми и юношескими проблемами. Отделение от родителей. Любовь и дружба. Сексуальность / Фопель Клаус. – М. : Генезис, 2008. – 208 с.
42. Форми організації дозвілля дітей та молоді : метод. матеріали до тренінгу / упоряд.: В. В. Молочний, С. О. Моньков, О. В. Безпалько ; за заг. ред. І. Д. Зверєвої. – К. : Наук. світ, 2004.
43. Формування просоціальної поведінки учнів в умовах превентивного виховного середовища загальноосвітнього навчального закладу : монограф. / В.І.Кириченко, О.О.Єжова, В.Б.Нечерда, Т.В.Тарасова, О.Л. Хомич ; за заг. ред. В.І. Кириченко. – Тернопіль : ТзОВ «Терно-граф», 2016. – 244 с.
44. Формування соціальної ініціативності підлітків у дитячому об'єднанні : монограф. / Т. К. Окушко, Ж. В. Петрочко, Н. В. Чиренко та ін.; наук. ред. Т. К. Окушко. – Харків : «Друкарня Мадрид», 2015. – 318 с.